

مطالعه بازنمایی انواع تقدس در نگاره‌های مکتب بغداد بر اساس هاله- موقعیت

چکیده

بیان مسئله با روی کار آمدن عباسیان، پایتخت از دمشق به بغداد (نزدیک تیسفون پایتخت ساسانی) تغییر مکان داد و به دلیل حمایت سیاسی ایرانیان از عباسیان و نزدیکی جغرافیایی دو پایتخت عباسی و ساسانی، ویژگی‌های هنر ایرانی بر دیدگاه‌های زیبایی‌شناختی عباسی تأثیر گذاشت. از طرفی، قلمروی اسلامی در دوران عباسیان بسیاری از مناطق مسیحی‌نشین کلیسای شرق را نیز دربر می‌گرفت. با ورود رجل سیاسی مسیحی به دربار عباسیان، نگاره‌های خلفای عباسی، در کنار رجل سیاسی مسیحی در قصرهای سلطنتی عباسیان رخ نمود و در این دوره شاهد تلفیق‌های آغازین اسلام در نقوش آثار هنری اسلامی- مسیحی هستیم. از جمله بروز و تجلی تقدس مذهبی در آثار هنری این دوره، وجود هاله دور سر اشخاص در مکتب بغداد است. پرسش اصلی پژوهش حاضر، در خصوص نحوه هاله‌بخشی به افراد در تصاویر و آثار دوره عباسی است و اینکه هنرمند با چه رویکردی افراد را صاحب هاله کرده است؟

هدف: دستیابی به نحوه بازنمایی انواع هاله و به تبع آن، شناسایی انواع تقدس یا برتری سیاسی، مذهبی و مشاغل نزد خلفای عباسی، از اهداف اصلی این پژوهش است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر کیفی و مبتنی بر روش توصیفی- تحلیلی است. روش جمع‌آوری نمونه‌ها مبتنی بر اطلاعات کتابخانه‌ای است. نمونه‌های مورد مطالعه از بین کتب مصور مکتب بغداد دوره عباسی انتخاب شده است.

یافته‌ها: با استناد به نمونه‌های مطالعه شده، و علی‌رغم این تصور که هاله دور سر، مختص افراد صاحب‌منصب و دارای قدرت سیاسی یا صرفاً مذهبی است، هنرمند دوره عباسی با ترسیم هاله، به طبقه‌بندی افراد از جمله حاکم، مبادرت ورزیده و آنان را در گروه‌های علمی، مذهبی، سیاسی و اجتماعی طبقه‌بندی کرده و جهت برجسته کردن هر کدام از افراد شاخص در زمینه‌های مذکور، آنان را با هاله‌های گوناگون محدود و مصور کرده است. به این ترتیب، افراد به‌واسطه جایگاه، موقعیت اجتماعی و مشاغل خود دارای هاله گردیده‌اند.

کلیدواژه

هاله نور، مکتب بغداد، عصر عباسی، نگارگری، قداست مشاغل

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

Email: n_sadati@semnan.ac.ir

۲. استادیار گروه طراحی و چاپ پارچه* دانشکده هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

۳. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

*این مقاله برگرفته از رساله کارشناسی ارشد نگارنده سوم با عنوان «مطالعه کارکرد بصری هاله نور در بازنمایی تقدس سیاسی- مذهبی مکتب بغداد دوره عباسی» در دانشکده هنر دانشگاه سمنان با هدایت نگارندگان اول و دوم است.

مقدمه

بحث از هاله نور در بسیاری از نظریه‌های فلسفی از دوران یونان تا روزگار ما مهم بوده است و فیلسوفان در تبیین ماهیت عملکرد بصری هاله، دیدگاه‌های متفاوتی داشته‌اند؛ چراکه تحت تأثیر متغیرهای متعدد جغرافیایی، تاریخی و ... بوده‌اند. هرچند در طول تاریخ، دال‌های زیادی دلالت بر امر قدسی و تقدس‌نمایی‌های گوناگون داشته‌اند، ولی نقش هاله نور نیز در بازنمایی تقدس عمدتاً مذهبی- سیاسی غیرقابل انکار است. با روی کار آمدن عباسیان، که با حمایت یکی از قدرتمندترین خانواده‌های ایرانی به تاج و تخت رسیده بودند، پایتخت از تیسفون، یکی از بزرگترین پایتخت‌های ساسانی، البته با صرف نظر از پایتختی دمشق در دوره اموی، به بغداد تغییر مکان داد و به این ترتیب، هنر ایرانی بر دیدگاه‌های زیبایی‌شناسی عباسی تأثیر گذاشت که از تأثیر آن می‌توان به نگارگری‌های دیواری کاخ‌ها و هنر کتابت خطی بغداد، متأثر از هنر مانویان، اشاره کرد. از طرفی، قلمروی اسلامی در دوران عباسیان، بسیاری از مناطق مسیحی‌نشین کلیسای شرق را نیز دربر می‌گرفت. مردم این سرزمین‌ها دارای هنرمندان برجسته‌ای بودند که در خلق آثار هنری خود در مکان‌هایی نظیر کلیساها دارای شاخص‌ها و مهارت‌های بی‌نظیر بودند. با ورود رجل سیاسی مسیحی به دربار عباسیان، نگاره‌های شاهان عباسی در کنار رجل سیاسی مسیحی در قصرهای سلطنتی عباسیان رخ نمود و در این دوره شاهد تلفیق‌های آغازین اسلام در نقوش آثار هنری اسلامی- مسیحی هستیم. در واقع می‌توان گفت دوره خلافت عباسی از دوره‌هایی است که در اقصی نقاط خلافت حکمرانان و تحت تأثیر همزمان هنر ایرانی و هنر مسیحی، شاهد بروز و تجلی تقدس‌های مذهبی در آثار هنری بوده که توسط هنرمندان آن دوره خلق شده‌اند. هدف اصلی پژوهش حاضر نیز دستیابی به نحوه هاله‌بخشی هنرمند این دوره به افراد با طبقه‌بندی جایگاه افراد بوده و روش کار به این صورت است که ابتدا آثار منطبق با موضوع پژوهش گردآوری و سپس با مشاهده آثار و مطالعه آن‌ها به توصیف تصویری آن‌ها بر اساس هاله نور اقدام و در نهایت با تفسیر و تطبیق تصاویر، سعی شده تا مصادیق بازنمایی این تقدس‌بخشی شناسایی و معرفی گردند. وجود هاله دور سر اشخاص، تصاویر و تفاسیر ممکن از آن، این فرصت را برای نگارندگان فراهم کرده تا از رهگذر مطالعه تصویر هاله به بررسی بازنمایی انواع تقدس نزد خلفای عباسی پرداخته و با مطالعه آثار هنری عمدتاً تصویری مکتب بغداد، در پی پاسخ به این سؤالات باشند که نحوه بازنمایی تقدس در شخصیت برخی از رجال عباسی چگونه بوده است؟ و هنرمند چگونه از طریق استفاده بصری از هاله نور به تثبیت این تقدس کمک کرده است؟

روش پژوهش

از مکتب بغداد که بین سال‌های ۱۳۳ تا ۶۵۶ ه.ق رواج داشت، آثار بسیاری به‌جا مانده که از جمله می‌توان به کتب گوناگون تصویر شده در این دوره و در زمینه‌هایی همچون «التریاق»، «رسائل اخوان الصفا»، «عجایب المخلوقات قزوینی»، «نسخه قابوس‌نامه»، «دیسقوریدوس»، «فی معرفت الخیال الهندسیه»، «کلیله و دمنه» و «مقامات حریری» اشاره کرد. همچنین از مؤثرترین هنرمندان این دوره می‌توان به «عبدالله بن فضل» که نسخه خطی کتاب «خواص عقاقیر» از آثار اوست نام برد (ذکرگو، ۱۳۸۶، ۱۹). کتاب «الأغانی» نیز با استناد به روایت تالبوت رایس متعلق به عراق شمالی در سال ۵۹۵ ه.ق است (رایس، ۱۳۸۴، ۱۱۶) که در پژوهش حاضر جزو جامعه آماری

آن محسوب می‌شود. نمونه‌های مورد مطالعه، ۱۳ نمونه از تصاویر نسخه‌های خطی مکتب بغداد در دوران عباسی است که توسط هنرمندان مختلف در مرزهای خلافت عباسی یعنی بغداد، موصل، واسط و کوفه به‌تصویر کشیده شده است. لازم به‌ذکر است که به‌جهت دسترسی به منابع عربی توسط یکی از پژوهشگران، تلاش شده تا از کتاب‌ها و مجلات عربی نیز بهره گرفته شود. روش انتخاب نمونه‌ها هدفمند است. تنوع نمونه‌های انتخابی از نظر ایده، ترکیب کلی و تصویرگری فنی، به‌گونه‌ای است که به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که نحوه عملکرد بصری در این نمونه‌ها را برای رسیدن به‌هدف پژوهش بررسی نمایند.

پیشینه پژوهش

با بررسی منابع و مقالات و جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی کتاب، مشخص شد گرچه در مورد هاله و مشخصاً هاله نور مطالعات فراوانی صورت گرفته، ولی در خصوص موضوع پژوهش حاضر که بازنمایی تقدس سیاسی، مذهبی و ... در تصویر رجال دوره عباسی است، کار مشخصی صورت نگرفته است. در میان پژوهش‌های انجام شده، یکی از مقالات مرتبط با هاله، مقاله «نیکخواه و پورمند» (۱۳۹۰) با عنوان «بازشناسی نمادهای بنیادین مؤثر در شکل‌گیری هاله تقدس» است که به‌بررسی هاله تقدس و انواع تجلی آن از قبیل خورشید، دایره، نور و آتش در تاریخ و به‌ویژه در ادیان پرداخته و هیچ اشاره‌ای به‌دوره عباسی نکرده است؛ نتایج این پژوهش حاکی از این است که در هنر مذهبی، هاله جلوه‌ای از نور الهی است که در اطراف سر یا بدن شخص مقدس قرار می‌گیرد و قدرت ویژه او را نشان می‌دهد. در همین راستا، «داودی و حسین آبادی» (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل نمادشناسانه نقش آتش در ایران پیش از اسلام با تأکید بر آثار دوره ماد و هخامنشی» به بررسی تقدس عناصر طبیعی همچون آتش پرداخته و از تقدس مشاغل صحتی نکرده‌اند. همچنین «آزند» (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «مکتب نگارگری بغداد» مشخصاً در مورد مکتب نگارگری بغداد در دوره جلایریان مطالعه کرده و ارتباطی با نگارگری بغداد دوره عباسیان ندارد. در مقاله فوق اشاره‌ای به هاله و موقعیت آن نشده است. «شایسته‌فر» (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «مکتب نگارگری بغداد با تأکید بر مضامین شیعی» به شناخت ویژگی‌های مکتب نگارگری بغداد و تداوم آن در مکاتب نگارگری بغداد در دوره آل‌جلایر و در دوره عثمانی پرداخته است؛ نتایج این پژوهش حاکی از آن است که یکی از ویژگی‌های نسخه‌های خطی دوران مکتب نگارگری بغداد استفاده از هاله‌های نورانی دور سر اهل بیت و پوشاندن چهره پیامبر (ص) است؛ این مقاله نیز به مصادیق هنری دوره عباسیان نپرداخته است. رساله کارشناسی ارشد «صمدی» (۱۳۹۵) با عنوان «سیر تحول هاله مقدس به شکل آتش و نور در نگارگری ایرانی» نیز اشاره شایسته‌ای به تقدس هاله در مکتب بغداد دوره عباسی ندارد. در این پایان‌نامه نویسنده به نحوه شکل‌گیری هاله و نیز به شباهت و تفاوت شکل و فرم هاله در ادوار مختلف اشاره داشته است. مقاله «بایرام‌زاده و احمدی‌علیایی» (۱۳۹۵) با عنوان «تداوم حضور نقشمایه هاله نور از دوران باستان تا هنرهای مسیحی و اسلامی» هیچ اشاره‌ای به دوره عباسیان ندارد و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد هرچند اولین مصادیق نقش مایه هاله نور در تمدن‌های مصری و هندی مشاهده شده اما نمی‌توان به صورت قطعی خاستگاه اولیه آن را مشخص کرد. تفاوت پژوهش حاضر با نوشته‌های پیشین این است که در تأکید بر مکتب نگارگری مکتب نگارگری بغداد دوره عباسی است. موضوعی که در هیچ یک از پژوهش‌های ذکر شده به آن پرداخته نشده و همچنین مطالعه تخصصی جایگاه مشاغل با توجه به بازنمایی انواع تقدس همچون سیاسی، مذهبی، اجتماعی و ... در تصویر رجال و خلفای عباسی است.

مبانی نظری

عنصر هاله دور سر مردم یکی از ویژگی‌های مهم نگارگری نسخه‌های خطی اسلامی در عصر عباسیان است که در این دوره، هاله در بسیاری از نگاره‌ها ظاهر شده است. به نظر می‌رسد هدف از کشیدن هاله دور سر افراد، برجسته کردن اهمیت کسی است که هاله دور سر او کشیده شده و یا با هدف تشخیص چهره بوده و گاهی نیز با هدف صرف تزیین بوده است. اما در این عصر، استفاده از هاله با تصویر گرد یا نیمه‌گرد گسترش یافت و آثار آن در هنرهای چینی و هندی نیز ظاهر شد (حسن، ۱۹۳۵، ۳۱). «مضامین یا مفاهیم نگاره‌های عباسی، گاهی محتوای آموزشی و گاهی روان‌شناختی، اجتماعی یا سیاسی و قبل از هر چیز معنای تعلیمی دارند، نویسنده با هر اندیشه مذهبی، ادبی، فلسفی یا سیاسی که بخواهد آن را به اشتراک می‌گذارد. از جمله نگاره‌هایی که در دوران عباسیان در رقه یافت شده، نگاره‌ای است مربوط به قرن ششم ه.ق، بر روی کاسه‌ای سرامیکی که در آن مبارزی سوار بر اسب خود، در حالی که شمشیری در دست دارد و با هاله‌ای احاطه شده است، نشان داده می‌شود» (تصویر ۱)، (مبارک، ۱۹۷۵، ۲۴۲). در آثار سامرا، پایتخت عباسیان (تصویر ۲)، تصویر هاله‌مانندی اطراف سر انسان را بر روی ظرف آبخوری تزیین شده احاطه کرده است. این هاله، به آثار باستان‌شناسی سفال عراق با ویژگی‌های محلی، وضوح، هویت و تمایز می‌دهد. در طول زمان و در نگاره‌های تمدن‌های همجوار، بیشتر نقاشی‌ها و تزیینات سفالی شامل نقوشی است که زمینه‌هایی را تشکیل می‌دهند که گاه با نقوش انسان و حیوان و یا با نقوش گیاهی و هندسی تزیین شده‌اند (العامری، ۲۰۰۱، ۹۴).

تصویر ۲. ظرف آبخوری در شهر سامرا. منبع: حسین، ۱۹۹۹، ۶۴.

تصویر ۱. ظرف سرامیکی از رقه - نقاشی زیر لعابی. ۶- ۷ ه.ق / ۱۲-۱۳ م. منبع: حسن، ۱۹۷۵، ۲۴۲.

جغرافیای مکتب عباسی بغداد

با روی کار آمدن عباسیان (۱۳۲- ۶۵۶ ه.ق) و حمایت ایرانیان، بغداد به‌عنوان نخستین مکتب نگارگری و تصویرگری کتب توسط خلفای عباسی مطرح گردید. در این دوران، نخستین نمونه‌های تصویرگری در کتب پس از اسلام، که بیشتر جنبه علمی و فنی داشت به‌وجود آمد. سنت نقاشی در دوران عباسی بر پایه هنر ساسانی و هنر بیزانسی شکل گرفته است که در دو شیوه نگارگری و کتاب‌آرایی با نام مکتب بغداد شهرت دارد. به دلیل آنکه نقاشان مکتب بغداد، از سرزمین‌های دیگر آمده بودند و همین چند ملیتی بودن هنرمندان مکتب بغدادی باعث شد آثار این دوره را «مکتب بین‌المللی عباسی» نیز بنامند. «گری» در کتاب «نقاشی ایرانی» می‌نویسد: «درواقع

بررسی هنر نگارگری ایران را باید با نسخه‌های خطی دوره عباسیان آغاز کرد. مکتب عباسی نامی جاافتاده برای کلیه نسخ خطی مذهب و مصور است که به‌هنگام حکومت خلفای عباسی در پایتخت آنان یعنی بغداد (۱۳۲-۶۵۶ ه.ق) آفریده شده‌اند» (گری، ۱۳۸۵، ۳۵). «پاکباز» در توضیح مکتب عباسی می‌نویسد: «عنوان کلی مکتب عباسی برای شیوه‌های مختلف مصورسازی کتاب در شهرهای بغداد، موصل، کوفه و واسط به‌کار برده می‌شود. آن‌رو که بازنویسی و مصورسازی کتاب‌ها توسط هنرمندان مسلمان (عرب و ایرانی) و مسیحی (نسطوری و یعقوبی) صورت می‌گرفت، حضور عناصر و قراردادهای تصویری غیرمتجانس در آن‌ها عجیب نیست» (پاکباز، ۱۳۷۹، ۵۴). با توجه به تعریف واضح و روشن از مکتب عباسی و جغرافیای مرتبط با آن، در پژوهش حاضر، کتاب‌های «التریاق»، «رسائل اخوان الصفا»، «عجایب المخلوقات»، «کلیله و دمنه»، «مقامات حریری» و «خواص عقاقیر» همگی مربوط به مکتب بغداد شناخته شده و به‌عنوان جامعه آماری مورد استناد قرار گرفته‌اند. لازم به‌ذکر است که همزمان با مکتب بغداد، در ایران نیز یک مکتب هنری دیگری هم‌عصر با مکتب بغداد وجود داشت که حتی در ترسیم شخصیت‌ها با رنگ‌های روشن و لباس‌های گلدوزی شده و چهره‌هایی آرام شبیه نگارگری مکتب بغداد بود. در واقع مرکز آثار این مکتب نه‌تنها در بغداد یا در عراق، بلکه در تصرف وسیع سلجوقیان بود. نقاشان چه عرب و چه ایرانی، برای طبقه حاکم و شاهزادگان سلجوقی کار می‌کردند. شاید بزرگترین گواه بر ارتباط نزدیک این نگاره‌های سلجوقی با ایران این باشد که نگاره‌های آن‌ها شبیه نگاره‌های موجود در سرامیک‌های ایران (مینایی) است که «شهر ری» بزرگترین مرکز ساخت آن بوده است (الجاف، ۲۰۰۳، ۱۳۶-۱۳۷). به‌نظر نگارندگان، مکتب بغداد یا مکتب عباسی را نمی‌توان مکتبی ایرانی نامید؛ چراکه از یک‌سو تحت تأثیر هنر بیزانس و از سوی دیگر تحت تأثیر هنر ایرانی دوره ساسانی بوده و همانطور که اشاره شد، مشخصاً متفاوت از مکتب سلجوقی است. از ویژگی‌های نقاشی‌های مکتب بغداد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: میل به واقع‌گرایی نسبی / بسیار ساده، با تعداد محدود پیکره انسانی / رنگ‌ها تخت همراه با خطوط مرزی / لباس‌های منقوش / درخت و شاخه‌ای به‌نشانه طبیعت بر زمینه کاغذ / عدم تفکیک نقاشی از متن نوشتاری / تأثیرات مستقیم هنر مانوی به‌صورت هاله دور سر / تأثیرات هنر بیزانسی با سایه‌روشن در چهره (ذکرگو، ۱۳۸۲، ۲۸).

بررسی نگاره‌های هاله‌دار در کتب مصور شده مکتب بغداد

از دوران عباسی نگاره‌های زیادی به‌دست آمده که بخشی از تزیینات بناهای باستانی را شامل می‌شود. در کتاب «هزار و یک شب» چنین ذکر شده که خلیفه هارون الرشید در باغ قصر خود در بغداد تالاری ساخته و آن را با نقوشی تزیین کرده است. در سامرا نیز تصاویر آب‌رنگی (فرسکو) که بر روی گچ کشیده شده، کشف شد که قدمت آن به دوران عباسیان می‌رسد. ماندگاری تزیینات سامرا به این دلیل است که جز برای مدت کوتاهی سکونتی در آن نبود و پس از خروج خلیفه معتمد در سال ۲۷۶ ه.ق متروکه شد (حمید، ۱۹۸۲، ۱۲۳). از جمله نگاره‌هایی که در کاوش‌های سامرا کشف شد، دیوارنگاره‌هایی در قصر جوسق‌الخاقانی است که موضوعات آن عبارت‌اند از: نگاره‌های رقصندگان، مبارزها، زنان نیمه‌برهنه، شکارچیان، موسیقی‌دانان، پیکره‌های انسانی با پرندگان. حیوانات، شاخه گیاهان، تصاویر ماهی، پرندگان و نقاشی‌های کشیش‌ان (دیمان، ۱۹۸۲، ۴۱) از جمله مهمترین این تصاویر، تصاویری از دو رقصنده کاملاً پوشیده با یک کاسه میوه در بین آن‌هاست که به‌نظر می‌رسد در حال رقصیدن هستند و دو لیوان را در دست گرفته‌اند که از دو کاسه‌ای که در پشت سر آن‌ها ظاهر می‌شود، شراب در آن ریخته می‌شود و دو نفری می‌رقصند و گوشواره، مروارید، کمر بند و قیطان‌های بلند می‌پوشند و تارهای موی آن‌ها بلند

به نظر می‌رسد. سبک نگارگری اسلامی در نسخ خطی پس از گذراندن مراحل مقدماتی که عناصر خود را از سایر هنرها مانند هنرهای ساسانی، هلنیستی، بیزانسی و غیره گرفته و آن‌ها را اقتباس و تلفیق کرده است، به سبک مکتب بغداد تبدیل شده است (لونکر، ۱۹۸۵، ۶۵). آنچه در پژوهش حاضر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته، بررسی اوضاع تاریخی، سیاسی، اجتماعی و مذهبی منطقه در دوره طولانی عصر عباسیان است. بدون شک مطالعه عملکرد خلفا و رجال عباسی در انعکاس اوضاع این دوره را می‌توان از لابه‌لای تصاویر کتبی که به دستور مستقیم ایشان و یا با حمایت دربار مصور می‌شده‌اند، دریافت کرد. طولانی بودن دوره خلافت در عهد عباسی و گونه‌گونی تفکر خلفا و تلاش برای حفظ باورهای دینی از ویژگی‌های مکتب عباسی است. علاقه خلفا به حفظ سیادت سیاسی خود و نیز بهره‌گیری مذهبی برای مشروعیت‌بخشی به عملکرد خود باعث شده تا نگارگران، این مهم را با کشیدن هاله اطراف سر خلیفه و یا هر شخصیت سیاسی دیگر ابراز نمایند. در کنار این برتری، علاقه خلفا و توجه آن‌ها به علم و علما و در برخی موارد به برخی از مشاغل نیز از موضوعاتی است که این پژوهش قصد دارد تا مصادیق آن را مورد واکاوی قرار دهد. در مطالعه عنصر هاله می‌توان به ابعاد فکری، فرهنگی و هنری بسیاری دست یافت، چه در هماهنگی با اندیشه ایمانی و تقدس مذهبی باشد و چه در بیان خواسته‌های جامعه و اهداف فردی. یکی از تمایزات مکتب عباسی با دیگر مکاتب، توجه به شغل و مشاغل روزانه و تقدس‌بخشی به آن است که در ادامه چگونگی این توجه از منظر تصویرگران، تبیین خواهد شد. تصاویر زیر نمونه‌هایی از تصاویر مورد مطالعه را نشان می‌دهد. برای درک بهتر مطلب، تلاش می‌گردد تا توضیحات مختصری درباره هر تصویر ارائه گردد تا از این منظر بتوان به سؤالات پژوهش پاسخ‌های دقیق‌تری داد.

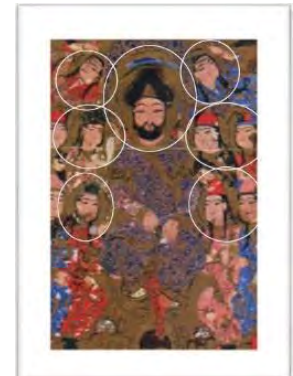

تصویر ۵. مسافران در کشتی / دوره زمانی: ۶۲۰ ه.ق / ۱۲۳۰ م / برگرفته از: کتاب «خواص درختان یا حشاشیش»، عراق / بغداد. منبع:

<https://pinterest.com/pin/>

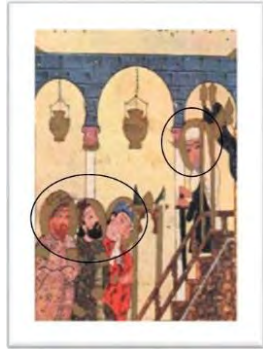
تصویر ۴. جلسه خلیفه در دربار / ۶۴۸ ه.ق / ۱۲۵۰ م. برگرفته از: کتاب «التربایق»، موصل / عراق، محل نگهداری: کتابخانه ملی- وین. منبع: **اتنغهاوزن، ۱۹۷۴، ۲۳.**

تصویر ۳. موضوع: تاجگذاری حاکم / ۶۱۴ ه.ق / ۱۲۱۸ م، برگرفته از کتاب «الآغانی» - موصل / العراق، محل نگهداری: مجموعه فیض الله أفندی - استانبول، شماره ۱۵۶۶، کتابخانه

سی. منبع:

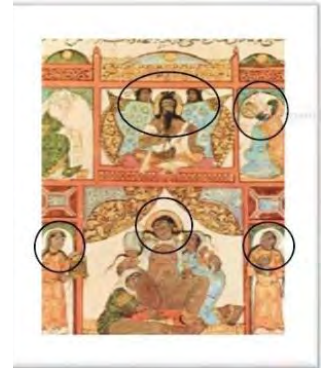
<https://commons.wikimedia.org>

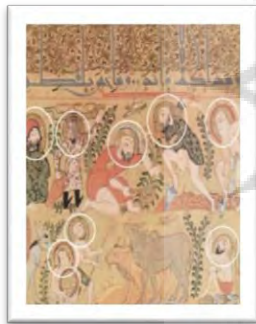
تصویر ۸. موضوع: شورای قضایی
برگرفته از: رسائل «اخوان الصفا»
۶۲۶/هـ / ۱۲۲۵ م / محل
نگهداری: کتابخانه ملی پاریس.

تصویر ۷. موضوع: آداب حضور نزد
خلیفه / ۱۶۱۰ / ۱۲۱۰ / برگرفته از: نسخه
خطی «کلبله و دمنه»، محل نگهداری:
کتابخانه ایالت بایرن آلمان.
منبع: James, 1979, 45.

تصویر ۶. موضوع: به دنیا آمدن
ولیعهد (ولادت ولیعهد) / ۶۱۴ ه.ق /
۱۲۱۸ م / محل نگهداری: کتابخانه
پاریس ۵۸۴۷ عرب / برگرفته از:
«مقامات الحریری» .
منبع: اتنغهاوزن، ۱۹۷۴، ۲۳.

تصویر ۱۱. موضوع: کاشت
گیاهان دارویی / ۵۹۵ ه.ق / ۱۱۹۹
م / محل نگهداری: کتابخانه ملی
پاریس، برگرفته از:
«مقامات الحریری» / بغدادیة ۱۳ /
ص: ۳۵. منبع:
آل یاسین، ۱۹۸۷، ۲۱۳.

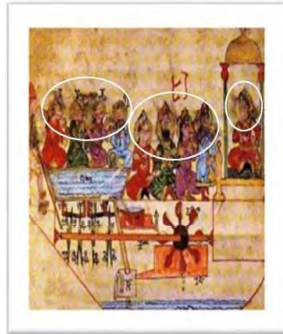
تصویر ۱۰. موضوع: پزشکی (خواص
گیاهان) / ۶۲۰ ه.ق / ۱۲۲۴ م / برگرفته
از: بغداد / عراق، محل نگهداری: موزه
متروپولیتن، ایالات متحده.

تصویر ۹. موضوع: داروخانه / ۶۲۰
ه.ق / ۱۲۲۴ م / منبع: ثروت، ۱۹۹۳،
لوحه ۸۵).

تصویر ۱۴. موضوع: مبارز و اسبش / برگرفته از: کتاب «البیطره» عراق / بغداد، محل نگهداری: کتابخانه مصر. منبع: ثروت، ۲۰۰۷، ۴۰۴.

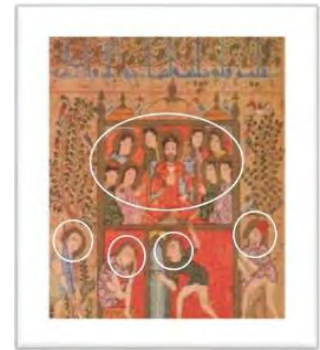
تصویر ۱۳. موضوع: قایق / ۵۹۳ / ۱۱۹۰، محل نگهداری: کتابخانه مورگان نیویورک / برگرفته از: کتاب «المیکانیکا». منبع: ثروت، ۲۰۰۷، ۴۰۰.

تصویر ۱۲. موضع: خلیفه و فلاسفه / برگرفته از: کتاب «رسائل اخوان الصفا» و «خلان الوفا»، محل نگهداری: کتابخانه سلیمانیه - استانبول.. منبع: اتنغاوزن، ۱۹۷۴، ۳۳.

تصویر ۱۵. موضوع: صحنه خلیفه در دربار / ۶۵۰ ه.ق / ۱۲۶۰ م / برگرفته از: «الترباتی» موصل / عراق، منبع: اتنغاوزن، ۱۹۷۴، ۸۵.

تصویر ۳: در این تصویر و در مرکز نگاره، خلیفه با چهره گرد ریش دار، احاطه شده توسط هاله، نشسته و کمانی در دست دارد. هیکل درشتش او را از بقیه متمایز کرده است. ارتباط چهره وسط با شخصیت والی شهر موصل (بدرالدین لولو) با نوشته متن (تزیینات لباس) به نام این حاکم کاملاً مشهود است. به نظر می‌رسد این نگاره به دستور و یا برای یک شخصیت مهم حکومتی انجام شده است. دو فرشته که سایبانی در دست دارند و سر حاکم را محافظت کرده‌اند و هاله‌ای دوتایی را تشکیل می‌دهند؛ نمادی از اندازه بزرگی که نقاش برای برجسته کردن شخصیت مرکزی استفاده کرده، تمرکز بر جزئیات دقیق تصویر و همچنین اهمیت عظمت و اهمیت شخصیت در واقعیت است. نقاش با تأکید بر ویژگی‌ها، شخصیت محوری را به تصویر کشیده است. در این نگاره، رنگ بصورت محدود به کار برده شده که بیش از شش رنگ نیست و به‌طور متناوب بین دو طرف نگاره توزیع شده است. نقاش برای برجسته کردن سایه‌ها و نور از رنگ‌ها استفاده کرده است. ویژگی این رویکرد حساسیتی بود که جز در موارد بسیار اندک در سبک نگارگری اسلامی ظاهر نشده است.

تصویر ۴: شامل تعدادی صحنه متنوع است که به سه قسمت افقی تقسیم شده است. اولین مورد از بالا نمایانگر صحنه‌ای از شکار و سرگرمی مبارزان سوار بر اسب است که کمان‌ها و سلاح‌های خود را حمل می‌کنند. ردیف

دوم به نوبه خود به سه بخش عمودی تقسیم می‌شود که در آن بخش میانی با یک منطقه مربعی متمایز می‌شود که موقعیت مرکزی را اشغال کرده است و شامل چهار پیکر انسانی است که یکی از آن‌ها اندازه بزرگی دارد که ظاهراً خلیفه یا حاکم است. در مورد دو بخش جانبی ردیف دوم؛ شامل چهار نفر در هر دو طرف است که به صورت عمودی در یک ساختمان دو طبقه با بالکن توزیع شده‌اند؛ و اما قسمت پایینی آن نمایانگر کاروانی از شتر و اسب با صاحبانشان و صحنه‌ای از فتوحات کاروان است؛ علاوه بر آن در نوار بسیار باریکی که بین ردیف اول و دوم قرار گرفته است، خدمتکارانی ظاهر شده‌اند که نان و غذا می‌گذارند؛ رنگ قرمز مایل به نارنجی و رنگ طلایی بر نقش غالب است که این رنگ‌ها برای خلفا دارای مفاهیم نمادین است. گرایش به تجمل‌گرایی و فضای سلطنتی طبقه حاکم، از طریق ترسیم حاکم یا شاه، توسط هنرمند، در حالی که میانه صحنه با هاله‌ای از تجمل که سر شاه و سربازان اطرافش را احاطه کرده است، نشان داده می‌شود. به نظر می‌رسد نقاش دو مضمون اصلی را ترکیب کرده، اول موضوع سیاسی که در شخصیت حاکم بازنمایی می‌شود و محل قرارگیری شخصیت‌ها در دربار سلطنتی است. دوم، یک مسأله اجتماعی که در شیوه‌های زندگی عمومی که صحنه‌های نمونه حاوی آن هستند نشان داده می‌شود.

تصویر ۵: در این تصویر یک کشتی را نشان می‌دهد که به هشت مربع تقسیم شده و در هر مربع یک انسان تصویر شده و سر همه با هاله پوشیده شده و ناخدای کشتی با لباس مشکی در جلو ظاهر شده است و یک پارو (فرمان) در دست دارد. پایین تصاویر در بخش میانی، دو مرد را نشان می‌دهد که پاروهای حمل می‌کنند تا کشتی را به سمت خشکی امن هدایت کنند. گیاهان گلدار کوچکی در خط زمین که در ناحیه تصویرها امتداد یافته ظاهر می‌شوند که اطراف کشتی را احاطه کرده‌اند. در بالا نوشته‌هایی دیده می‌شود. هنرمند مسلمان صحنه بین زندگی و امنیت را به تصویر کشیده است. تعداد سرنشیتان کشتی یازده نفر هستند که سرهایشان با هاله‌ای از نور و به رنگ سفید احاطه شده است. این چهره‌ها تأیید واضحی بر اصل روشنایی و قداست است که بر روی شخصیت‌های کشتی، از جمله شخصی که در جلوی کشتی ظاهر شده (ناخدا)، نشان داده شده است. شرح نگاره حکایت از قداست این شخصیت‌ها دارد، یعنی دقیقاً می‌توان این صحنه را از باب تفکر اسلامی در تطبیق با حدیث پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) که فرمودند: «حسین چراغ هدایت و کشتی نجات است. هر که بر آن سوار شود نجات یافته و هر که آن را ترک کند هلاک شده است، خواند».

تصویر ۶: تصویر یک زن در لحظه ولادت ولیعهد خلیفه را نشان می‌دهد. صحنه‌های مرتبط با این رویداد درون قاب‌های جداگانه توزیع شده‌اند. تصویر به شش بخش تقسیم شده و در بالای نگاره سه گنبد به سمت بیرون خانه قرار دارد. در طبقه فوقانی، خلیفه بر تخت نشسته و اطراف سر او را هاله‌ای احاطه کرده است، پشت سر او دو نفر و در طرفین او دو مرد، یکی ظاهراً اسطربلاب یا ساعتی در دست دارد و مضطرب است و دیگری پیرمردی (کاتب) است که روی کاغذ می‌نویسد. طبقه پایین به سه قسمت تقسیم شده است که قسمت وسط آن نمایانگر صحنه زنی در حال زایمان است که سر او با هاله‌ای احاطه شده است و به نظر می‌رسد که او همسر خلیفه است. یک ماما در مقابل زن باردار است. در دو ایوان کناری این فضا دو کنیز ایستاده‌اند، یکی در سمت راست کاسه‌ای در دست دارد و دیگری در سمت چپ در دست خود نوعی عود (بخور) دارد. همه بی‌صبرانه منتظر آمدن ولیعهد هستند. هنرمند مسلمان در این صحنه اهمیت مولود خلفا و نقش مهم آنان را گوشزد می‌کند.

تصویر ۷: این تصویر به سه بخش تقسیم می‌شود. بخش بالایی مجموعه‌ای از نوشته‌هاست که ممکن است احادیث، شعر، احکام یا چیزهای دیگر باشد. در بخش دوم، چهار پیکره انسانی با حالت‌های مختلف به تصویر

کشیده شده است. در مورد بخش سوم نیز مجموعه‌ای از نوشته‌ها با معانی و الفاظ مختلف وجود دارد. با توجه به آرایش اشکال و وجود هاله‌های اطراف سرها، تصویر چیزی بیش از تبلیغ برای یکی از مجالس خلفای عباسی نیست. هنرمند عباسی از طریق حضور هاله بر نقش تقدس و اهمیت وجود و تمایز صوری تأکید داشته است. نگاره از منظر معرفتی نشان می‌دهد که این سه نفر به گیرنده اثر معنا و مفهوم ایستادن، گفت‌وگو یا تسلیم در برابر شخصیتی در سطح شخصیت خلیفه را نشان می‌دهند، در حالی که شخصیت خلیفه بر تخت حکومت به او مقام حاکمیت، قدرت تصمیم‌گیری، مناظره و صدور حکم می‌دهد؛ زیرا اهمیت خلافت و نقش خلیفه در برابر عام و خاص، هم از بُعد شرعی و هم از بُعد سیاسی حاکی از قداست آن است.

تصویر ۸: در این تصویر سه نفر هاله‌دار ایستاده‌اند و در حال نگاه کردن به شخصیت مقابل خود هستند که در بالای جایگاه بر منبر نشسته است. به عبارتی، قاضی روی صندلی نشسته است و مردم در مقابل آن ایستاده‌اند. نگاره با توجه به خوانش بصری، تعبیر متعددی را در مورد ماهیت و عملکرد افراد به بیننده منتقل می‌کند. هنرمند از این طریق خواسته به اهمیت و نقش قضاوت در ساختار اجتماعی در عصر عباسیان بپردازد. هنرمند عباسی با توجه به جلوه‌های ادراک بصری، سعی در ایجاد دو طرف متفاوت در یک نگاره داشته که یکی دارای مقامی بالاتر از دیگری است. این فرد (قاضی) شمشیری در دست و پرچمی در اطراف دارد. سه فرد ایستاده، با توجه به هاله‌ای که سرشان را احاطه کرده است، در جامعه از جایگاه ممتازی برخوردارند. هاله دور سر قاضی نشان‌دهنده نقش حوزه قضایی و اهمیت حضور آن در جامعه است، در حالی که هاله‌ای که هنرمند در اطراف سر مردم قرار می‌دهد، هاله‌ای مرسوم است که هدف آن تمایز است و تفسیر هاله در نقش‌های عملکردی و شناختی بین افراد حاضر در نگاره متفاوت است.

تصویر ۹: این تصویر به شش مستطیل تقسیم شده است. سه قاب در بالا و سه قاب در پایین، قسمت پایینی آن شامل دو بالکن کناری با پرده‌های گره خورده و تزئینی شبیه محراب است که در وسط آن داروساز را می‌بینیم که در حال آماده‌سازی دارو درون دیگی است که زیر آن آتش روشن است. شخصی روبه‌روی او قرار دارد. قسمت بالای نگاره شامل سه قاب است. اولین قاب از سمت راست، داروسازی در حال مخلوط کردن یک ماده دارویی در یک شیشه را نشان می‌دهد. قاب وسط، دکان دارو فروشی و قاب آخر، بیماری در حال نوشیدن دارو را نشان می‌دهد که همه شخصیت‌ها هاله دارند. اینگونه تصاویر در دوران نهضت ترجمه در زمان خلافت عباسی گسترش یافت. به نظر می‌رسد هنرمند مسلمان در این نگاره، هاله و جایگاه معنوی آن را انتزاع کرده و از طریق تمایز و اهمیت علم، هاله را به پزشک که به نجات جان بیماران از مرگ کمک می‌کند، داده است.

تصویر ۱۰: در این تصویر سگی پای یکی از دو مرد در تصویر را گاز می‌گیرد. ترس در چهره این دو مرد هویداست. مردی که توسط سگ گاز گرفته شده چوب نازکی در دست دارد، در حالی که دیگری با شمشیری در غلاف، پشت سر او ایستاده است. در تصویر، دو درخت با چند گل در علفزار نمایش داده شده است. چند جمله نیز به زبان عربی در بالا و پایین تصویر قید گردیده است. جزئیات تصویر ارتباط مستقیمی با توضیحات علمی مرتبط با علائمی دارد که در صورت گازگرفتگی سگ ممکن است فرد را مبتلا کند. هنرمند مسلمان علم و تقدس را که خلفای عباسی به آن علاقه‌مند بودند، پیوند داده و ایده‌های خود را در تصویر مجسم کرده تا نسبت به پیشرفتی که با کشف علم و پزشکی رخ داده است، واقع‌بینانه‌تر برخورد کرده باشد. در واقع هنرمند با بزرگ نشان دادن درختان موجود در تصویر سعی دارد خواص گیاهان دارویی را برای درمان مشکل پیش‌آمده بازنمایی کند.

تصویر ۱۱: کشاورزانی را نشان می‌دهد که گیاهان دارویی می‌کارند. تصویر مشتمل بر هفت نفر است که به شغل کشاورزی مشغول هستند و یکی از آن‌ها غذا بر سر خود حمل می‌کند تا به آن‌ها تقدیم کند. هاله در تصویر بر سر همه افراد ظاهر شده است. هنرمند افرادی را با حمل ابزار کشاورزی در تصویر نشان می‌دهد. آنان در زمین درخت می‌کارند. روایت هنرمند در این صحنه با اشکال انسانی، گیاهی و حیوانی و همچنین استفاده از خط کوفی بالای تصویر آمیخته شده است. این تصویر نشان‌دهنده علاقه خلفای عباسی به کاشت گیاهان دارویی است. علاقه و احترام دولت حاکمه به کشاورزی به‌عنوان حرفه‌ای مقدس و قابل ستایش مشهود است. خداوند متعال نیز در سوره بقره آیه ۳۶ و همچنین سوره اعراف آیه ۲۴ به اهمیت کشت و زرع در زمین اشاره فرموده است و حدیث رسول اکرم (ص) نیز موید این مطلب است؛ «کسی که زمین دارد، آن را زراعت کند و اگر نتوانست و ناتوان است، آن را به برادر مسلمانش واگذار نماید و از او اجاره نگیرد» (الزین، ۱۹۷۱). این همان چیزی است که هنرمند را بر آن داشت تا ایده‌های خود را آشکار کند و هاله‌ای از تمایز، توجه و احترام را در اطراف سر کشاورز ترسیم کند. عوامل اقتصادی نیز در تکمیل این تصویر نقش داشته است. هنرمند با مطالب علمی و تصاویر خود توانسته است به صاحبان حیوانات نشان دهد که چگونه با اهلی کردن آن‌ها در تولید منابع اقتصادی بکوشند.

تصویر ۱۲: نمایی از ساختمان دو طبقه را نشان می‌دهد. طبقه اول و در کنار خلیفه دو مرد دانا را در حال گفت‌وگو نشان می‌دهد. خلیفه به‌صورت دراز کشیده مشاهده می‌شود و پشت سر او در سمت راست پسری ایستاده که بادبزن دستی را در هوا حرکت می‌دهد. در حالی که شاگردی در سمت چپ مشاهده می‌شود که کتابی را به سینه خود گرفته است. طبقه دوم شامل چهار بالکن است که فقط دو نفر در آن دیده می‌شوند. در سمت راست مردی کتابی در دست دارد، انگار به مرد سمت چپ دیکته می‌کند که چه بنویسد. دومی مشغول نوشتن روی کاغذ است. این بنا شامل ستون‌های باریک و طاق‌هایی با پرده‌های گره‌دار می‌باشد. تصویر جلسه‌ای را نشان می‌دهد که خلیفه و فلاسفه در آن حضور دارند، درست همانگونه که در مدارس و کانون‌های بغداد برگزار می‌شد. در بغداد حلقه‌های مباحث علمی و فکری، دینی، علمی و فلسفی زیر نظر خود خلیفه برگزار می‌شد. در اینجا نیز کتابی جلوی خلیفه گشوده است. همه افراد به‌جز ندیمه که بادبزن در دست دارد دارای هاله هستند؛ چرا که به‌نظر می‌رسد همه به‌جز ندیمه در حال یادگیری و گفت‌وگوی فلسفی هستند. روابط بین تصویر نشان از گفت‌وگوی چرخشی بین افراد دارد.

تصویر ۱۳: قایقی را نشان می‌دهد که هشت نفر در مرکز آن نشسته‌اند و به مردی نگاه می‌کنند که در جایی شبیه تخت خلیفه نشسته است. همه افراد هاله‌ای در اطراف سر خود دارند، اما در اینجا هاله از نظر تصویر با آنچه در نمونه‌های قبلی نشان داده شد، متفاوت و همچون توده‌ای از آتش فروزان است. در انتهای قایق، شخصی ایستاده است که حرکت قایق را توسط پارویی که در دست دارد هدایت می‌کند. به بیان دیگر، این تصویر صحنه‌ای از دیدارهای خلیفه با وزرا را نشان می‌دهد. این موضوع از جایگاه خلیفه که بر تخت نشسته، تاج دارد، گنبدی بر بالای آن قرار دارد و وزرایی که به شخص خلیفه می‌نگرند، استنباط می‌گردد. این نگاره ترکیبی از اشکال انسانی و مکانیکی است که حاصل توسعه و شکوفایی علم در این دوره است. تنوع رنگی به‌شدت مشهود است. تقدس خلیفه با مرکزیت وی و سربهایی که در حرکتی جهت‌دار به‌سوی او جمع می‌شوند کاملاً آشکار است.

تصویر ۱۴: یک مبارز سوار بر اسب را به رنگ‌های متفاوت و متضاد نشان می‌دهد. هنرمند مبارز را با لباس قرمز و اسب را به رنگ اکر (اخراپی) نشان داده است. هنرمند مسلمان برای دستیابی به اعتبار و جایگاه خلیفه، رنگ

لباس مبارز را به رنگ قرمز درآورده است. این رنگ در طول تاریخ مفاهیم مختلفی پیدا کرده و به نمادی از شجاعت، شور، شادی و آزادی و همچنین به نماد خشم، عصیان و حس تسلط تبدیل شده است. به نظر می‌رسد که اسب بر سرزمینی سرسبز با گیاهانی که در زیر سم‌هایش قرار دارد می‌دود. همچنین در پایین تصویر، مجموعه‌ای از کلمات با خط نسخ نشان داده شده که احتمالاً یک بیت شعر، حکمت یا نوعی اشاره به شخصیت یک مبارز است. این صحنه روی جلد کتاب «البیطره» با زمینه‌ای زردرنگ به تصویر درآمده است. اشاره نقاش به نقش سلطان و توانایی‌ها و امتیازات او و همچنین ترسیم هاله دور سر در این نگاره، باعث شده تا بتوان او را از سایر انسان‌ها متمایز کرد. حرکت خلیفه در گرفتن افسار با دو دست، نشان‌دهنده میزان قدرت او در کنترل اشیا و امور است و چنین ویژگی‌هایی به او خصلت ممتاز و منحصر به فرد می‌دهد. هنرمند مکتب بغداد تعمداً هاله را با هدف برتری دنیوی خلیفه همزمان با برتری معنوی او به ایشان اعطا کرده است.

تصویر ۱۵: خلیفه‌ای را نشان می‌دهد که در وسط صحنه و در قسمت بالای تصویر بر تخت خود نشسته است و سه زن در سمت چپ و سه زن در سمت راست و دو زن بالای سر او قرار دارند. بالای آن‌ها گنبدهایی قرار دارد. بالاتر کتیبه‌ای به زبان کوفی است. پایین صحنه، به دو قسمت تقسیم می‌شود؛ قسمت اول از سمت چپ مردی نشسته که پایش را گرفته و نشان می‌دهد که چیزی او را نیش زده است و در سمت راست دکتر باعجله به سمت او می‌رود و در سمت چپ تابلو مبارزی است که نیشه‌ای در دست دارد؛ در سمت راست تصویر مردی است که زمین را شخم می‌زند و بالای این دو مرد درختانی قرار دارند و سر هر کدام از افرادی را که در تصویر هستند هاله‌ای احاطه کرده است. عصر عباسی تصویر روشنی در زمینه پزشکی، مهندسی، نجوم، هنر و سایر علوم به یادگار گذاشته است. عصری که با ترجمه و حفظ و اشاعه آثار علمی، میراث جهانی را از نابودی و فنا نجات داد و این الگو نشان‌دهنده تأثیر عوامل فکری و شناختی جامعه عباسی بود. این تصویر نشان می‌دهد که حاکم با وجود حضور در پشت صحنه، لیکن به همه اعضا می‌نگرد و با پیگیری و توجه نگاهش به همه افراد است. همه افراد هاله دارند و اینکه هاله در این تصویر مختص یک گروه یا یک فرقه نیست؛ بلکه هنرمند مسلمان می‌خواسته همه را در یک قداست قرار دهد و نشان دهد که همه افراد حرمت این قداست یا تمایز را دارند؛ ولی کماکان لباس قرمز خلیفه و مرکزیت وی او را متمایز گردانیده است. درختانی که در دو طرف ظاهر شدند و فردی که بیل در دست دارد و زمین را شخم می‌زند، تصویر واضحی از محیط و کشاورزی را منعکس می‌کند. افزودن گنبدهایی توسط هنرمند مسلمان در بالای نگاره، توجه به معماری را می‌رساند که خلفا در زمان عباسیان در ساختن کاخ یا مساجد از آن استفاده می‌کردند. جدول ۱ تحلیل نگارندگان را از وضعیت هاله، موقعیت افراد و مشاغل هاله‌دار نشان می‌دهد.

جدول ۱. تحلیل و تفسیر جایگاه هاله در نگاره‌ها. منبع: نگارندگان.

تصویر	موضوع نگاره	افراد دارای هاله	نحوه بازنمایی هاله در فرد یا موضوع	نوع تقدس یا برتری
۳	تاجگذاری حاکم	همه افراد	درشت‌نمایی حاکم. دو فرشته در طرفین حاکم. والی شهر موصل (بدرالدین لولو)	سیاسی- مذهبی
۴	جلسه خلیفه در دربار	همه افراد	نشان دادن موقعیت سیاسی حاکم/ قدرت و فتوحات حاکم/ مردم واری حاکم	سیاسی- اجتماعی
۵	مسافران در کشتی	همه افراد	تمثیل حسین (خلیفه) کشتی نجات است.	مذهبی- اجتماعی

تصویر	موضوع نگاره	افراد دارای هاله	نحوه بازنمایی هاله در فرد یا موضوع	نوع تقدس یا برتری
۶	به دنیا آمدن ولیعهد	زن و حاکم	جایگاه مولود خلیفه	سیاسی
۷	آداب حضور نزد خلیفه	همه افراد	جایگاه حاکم و نحوه نشستن افراد	سیاسی- مذهبی
۸	شورای قضایی	همه افراد	مردم در صف حکمیت / عدالت محوری حاکم / مشروعیت	سیاسی- مذهبی- اجتماعی
۹	داروخانه	همه افراد	نشان دادن فرآیند تولید دارو توسط پزشک و مصرف آن توسط بیمار	علمی
۱۰	پزشکی	همه افراد	به رخ کشیدن درد و نمایش درخت و گیاه برای درمان آن با بزرگ ترسیم کردن آن	علمی- کشاورزی
۱۱	کاشت گیاهان دارویی	همه افراد	علاقه خلفای عباسی به کاشت گیاهان دارویی با لباس و جایگاه ممتاز	علمی- کشاورزی
۱۲	خلیفه و فلاسفه	همه افراد به جز فرد بادبزن به دست (ندیمه)	نمایش کتاب / گفت و گو محوری افراد / توجه خلیفه به مباحث علمی	علمی- فلسفی
۱۳	قایق	همه افراد	مرکزیت خلیفه / تنوع رنگی مردم و تکثر آن / به رخ کشیدن تکنولوژی قایق	علمی- سیاسی
۱۴	مبارز و اسبش	حاکم	اهمیت به جایگاه خلیفه گرفتن افسار با دو دست / رنگ قرمز لباس	اجتماعی- فردی
۱۵	خلیفه در دربار	همه افراد	توجه همزمان خلیفه به عنوان ناظر به مردم، پزشکی، معماری، مبارز و کشاورزی	تقدیس عموم طبقات و برتری خلیفه بر طبقات

نتیجه

با تجزیه و تحلیل تصاویر و نمونه‌های تحقیق، مجموعه‌ای از نتایج در تعیین برخی از کارکردهای بصری هاله و بازنمایی آن در نقاشی‌های مکتب بغداد در عصر عباسی به دست آمد. نمونه‌های مورد تحقیق نشان می‌دهد که هنرمند با انتساب هاله در وهله اول به حاکم و سپس به هریک از افراد و یا موقعیت‌ها، تلاش داشته تا پیامی مبنی بر مورد توجه بودن فرد یا موقعیت، چه از منظر خلفا و یا دیگر رجل و چه از منظر نقاش که البته خود انعکاسی از دیدگاه حامی خود است، صادر نماید. در پاسخ به سؤال پژوهش، در خصوص نحوه هاله‌بخشی به افراد در تصاویر و آثار دوره عباسی می‌توان گفت با توجه به تنوع اشکال، مضامین و سبک بازنمایی، هاله در ساختار نگارگری بغدادی با معانی و کارکردهای متعددی وارد شده است؛ از جمله آنچه که تقدس را با احاطه کردن بخش خاصی از بدن انسان مانند سر یا تمام اعضای آن با توجه به شخصیت و نقش عملکردی آن تأیید می‌کند. مانند همه تصاویر مورد تحلیل. در پاسخ به این سؤال که هنرمند با چه رویکردی افراد را صاحب هاله کرده است؟ اشاره به موارد زیر ضروری است: با توجه به جدول ۱ و تحلیل یافته‌های پژوهش، می‌توان گفت که قداست اعطا شده توسط هنرمند از طریق هاله‌بخشی به افراد، صرفاً مخصوص خلفا نبوده و سایر افراد، مشاغل و موقعیت‌ها نیز فراخور شان علمی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی می‌توانسته‌اند دارای هاله گردند. از طرفی خلیفه نیز در قالب

موقعیت‌های پیش‌آمده و با حضور در مجالس علمی و فلسفی و ... سعی در مشروعیت‌بخشی به جایگاه مذهبی، سیاسی و علمی و اجتماعی خود داشته است و سعی داشته همیشه این برتری را حفظ نماید. از جمله کارکردهای هاله در آثار هنری مکتب نگارگری بغداد، تأکید و تمایز ماهیت کار و فعالیت روزمره افراد مانند پزشکان و داروسازان، فلاسفه، کشاورزان، قضات، معماران و ... است که نگارگران عربی-اسلامی را بر آن داشت تا هاله را نه صرفاً از روی اصل قداست، بلکه با تشخیص نقش انسانی این مشاغل در ساختار جامعه و اینکه چه نتایج خوبی می‌توان به آن‌ها داد، ترسیم کنند (تصاویر ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲). از جمله موضوعات نگارگران مکتب بغداد، مستندسازی برخی از اعمال خاص حاکمان و صاحبان نفوذ در زندگی روزمره فردی آن‌ها بود، چه در مورد شکار و چه نظارت بر کارگران و دست‌مزدها در زمین‌های کشاورزی یا مجالس لهو و لعب و یا شورای قضایی (تصاویر ۳، ۴، ۶، ۷، ۸، ۱۲، ۱۳). هدف این بود که تصویری روشن از شخصیت آن حاکم، توانایی‌ها و قدرت حکومت او به همگان منتقل کند. در انتها می‌توان گفت که نگارگران مکتب بغداد به تأیید بسیاری، به ابعاد فکری و فرهنگی در تمایز هنرمند مسلمان در محیط و زمان خود، نوع بینش، مقتضیات زندگی و سن و نوع ذوق زیبایی‌شناختی عمومی و خصوصی مانند همه نمونه‌ها دست یافتند.

منابع

- اتنغهاوزن، ریتشارد. (۱۹۷۴). *التصوير عند العرب (ترجمه عیسی سلمان)*. بغداد: مطبعة الادیب البغدادیة، وزارة الاعلام العراقية، السلسلة الفنية/ ۲۳.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۲). مکتب نگارگری بغداد (آل جلاير). *مجله هنرهای زیبا*، ۱۴(۱۴)، ۹۲-۸۳.
- الجاف، حسن. (۲۰۰۳). *الوجيز فی تاریخ ایران، المجلد ۲*. بغداد: بیت الحکمة.
- الزین، شوقی. (۱۹۷۱). *جدلیه المرئی واللامرئی فی الفن الاسلامی (أطروحة دکتوراه، مقدمه إلى مجلس کلیة الفنون الجمیلة (فنون التشکیلیه))*. کلیة الفنون الجمیلة، جامعة بابل، عراق.
- العامری، ضاری مظهر صالح. (۲۰۰۱). *المعطیات الجمالیة للون الفیروزی فی القباب العربیة الإسلامیة. مجلة الموقف الثقافی*، (۳۵).
- بایرام‌زاده، رضا و احمدی علیایی، سعید. (۱۳۹۵). *تداوم حضور نقشمایه هاله نور از دوران باستان تا هنرهای مسیحی و اسلامی. نگارینه هنرهای اسلامی*، ۳(۱۰)، ۵۹-۶۹. Doi: 10.22077/nia.2016.778
- پاکباز، رویین. (۱۳۷۹). *نقاشی ایران از دیرباز تا کنون*. تهران: نارستان.
- ثروت، عکاشه. (۲۰۰۷). *القیمة الجمالیة فی التصویر الإسلامیة*. بغداد: مطبعة الخلود.
- حسن، زکی محمد. (۱۹۳۵). *الفن الاسلامی فی مصر (مجلد ۱)*. القاهرة: دارالکتب المصریة.
- حسین، باقرابراهیم. (۱۹۹۹). *مشکلة العلاقة بین الذات و الموضوع فی الفلسفة الحدیثة (أطروحة دکتوراه، کلیة الآداب)*. جامعة بغداد، العراق.
- حمید، عبدالعزیز. (۱۹۸۲). *الفنون الزخرفیة العربیة/الاسلامیة*. الجمهوریة العراقیة: وزارة التعلیم العالی والبعث العلمی، جامعة بغداد.
- داودی، حوری و حسین آبادی، زهرا. (۱۴۰۱). *بررسی و تحلیل نمادشناسانه نقش آتش در ایران پیش از اسلام با تأکید بر آثار دوره ماد و هخامنشی*. پیکره، ۱۱(۲۸)، ۲۴-۳۸. Doi: 10.22055/PYK.2022.17681
- دیماند موریس. اسون. (۱۹۸۲). *الفنون الإسلامیة (ترجمه احمد محمد عیسی)*. ط ۳. القاهرة: دارالمعارف.
- ذکرگو، امیرحسین. (۱۳۸۲). *سیر هنر در تاریخ*. تهران: مدرسه.

- ذکری، امیرحسین. (۱۳۸۶). *فلسفه هنر مسیحی و شرقی*. تهران: فرهنگستان هنر.
- رایس، دیوید تالبوت. (۱۳۸۴). *هنر اسلامی* (ترجمه ماه‌ملک بهار). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۸). مکتب نگارگری بغداد با تأکید بر مضامین شیعی. *مجله مطالعات هنر اسلامی*، ۵(۱۰)، ۵۹-۷۵.
- صمدی، محمد. (۱۳۹۵). سیر تحول هاله مقدس به شکل نور و آتش در نگارگری ایران (کارشناسی ارشد هنر اسلامی). دانشکده هنر ادیان و تمدن‌ها، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
- گری، بازیل. (۱۳۸۵). *نقاشی ایرانی* (ترجمه عربعلی شروه). تهران: دنیای نو.
- لونکریک، ستیفن همسلی. (۱۹۸۵). *اربعه قرون من تاریخ العراق الحدیث* (ترجمه جعفر الخیاط). بغداد: مکتبه الیقظه العربیه.
- مبارک، زکی. (۱۹۷۵). *النشر الفنی فی القرن الرابع* (مجلد ۱). بیروت: دارالجمیل.
- نیکخواه، هانیه و پورمند، حسن‌علی. (۱۳۹۰). بازشناسی نمادهای بنیادین مؤثر در تصویرگیری هاله تقدس. *کتاب ماه هنر*، ۱۵۴، ۵۲-۶۳.
- James, D. (1979). *islamic Art an Intruduction*. London: the Hamlyn publishing Grope Limited England.

©2023 by the Authours. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en_GB